

HISTORY, NATION AND PERFORMATIVE CARTOGRAPHY – THE KINGDOM OF DENMARK 1850



Stig Roar Svenningsen
Det Kongelige Bibliotek
stsv@kb.dk



Mette Colding Dahl
Det Kongelige Bibliotek
medh@kb.dk

This article examines the performative character of cartographic practices related to the territory of the Danish nation-state. The article is based on an analysis of a map depicting the extent of the Danish Kingdom in 1850. Although made in 1992 an analysis of the map reveals that it draws heavily on cartographic practices typical of the late 19th century, where similar maps were used in support of nationalist demands for a re-acquisition of Schleswig to Denmark, after it was lost to Prussia and Austria in the war of 1864. The analysis reveals that the map has been used later in a scholarly publication as well as in online teaching material, in both instances unwarily promoting nationalist statements regarding the status of the territory of Schleswig. The article concludes that these practices are likely to be related to the attractive and colorful design of the map from 1992. This suggests that the graphic design and layout of maps constitutes an important aspect of the performative ability of cartography. Thus, the example illustrates a need for a more critical approach when using maps made for other purposes as illustrations, due to the performative character of cartography.

Keywords: Kartografi, performativ kartografi, historiebrug, territorialitet, kildekritik, Slesvig

Korttegning over landområder og territorier var et vigtigt led i fremkomsten af de moderne territorialstater i det 16. og 17. århundrede, hvor netop kartografens evne til at visualisere statens geografiske udbredelse var et effektivt medie til at kommunikere statsmagtens forholdsvis abstrakte kontrol over

store landområder (Strandsbjerg, 2008). Kartografiens evne til at formidle staters territorier har været så vellykket, at vi gennem historien er blevet vænnet til at se selve territorialstatens kartografiske afgrænsning som et symbol på staten, se figur 1. Kartografien er derfor også et medie, som med betydelig effekt kan anvendes til at fremme bestemte fortællinger om sammenhængen mellem territorium, stat og nation (Kaspersen et al., 2009). Det betyder, at kort ofte bruges politisk som argument for eller imod en given afgrænsning af et land. Denne egenskab ved kartografien som medie, der udnyttes i brugen af kort til visualisering af sammenhængen mellem et landområde og staten, er det, som ofte refereres til som kartografiens performativ karakter (Crampton, 2009). Det vil sige den evne, som kartografiske repræsentationer har til både at producere og formidle statens magtudøvelse over et territorium. Kortets evne til at formidle dette abstrakte forhold, som en forholdsvis bredt accepteret og umiddelbar objektiv kendsgerning, er det som udgør en performativ proces, hvor statens territorium bliver virkeliggjort gennem kartografiens abstraktion. Kartografiens evne til at fungere som et autoritativt argument om en stats territorium bunder i den forholdsvis udbredte forståelse af kort som objektive afbildninger af den geografiske *virkelighed*. Imidlertid er der inden for kartografihistorien efterhånden bred enighed om, at kort netop ikke kan ses som en objektiv afbildning af verden, men må ses som geografisk viden, der er indsamlet, kategoriseret og ikke mindst formidlet til et bestemt formål og til bestemte målgrupper (Edney, 1996; Edney, 1993; Harley, 1989; Kitchin et al, 2007).

Kort må derfor også studeres og anvendes med samme forbehold, som gælder for eksempelvis skriftlige kilder. Det vil sige med et kildekritisk blik samt en forståelse for, at kortet ikke formidler objektive budskaber, men netop er indlejret i en bestemt agenda og formål - eller direkte produceret som propaganda for en bestemt version af virkeligheden (Pickles, 1992). Selvom dette er velkendt,



Figur 1. Kartografiske repræsentationer af staters landområde bliver ofte set som symboler på staten. Mange vil identificere figuren ovenfor som Danmark alene ud fra gengivelsen af landterritoriet. (Udarbejdet af forfatterne på baggrund af data fra Geodatastyrelsen 2016).

findes der stadig i dag talrige eksempler på, hvordan faktisk forkerte kort til stadighed reproduceres, og dermed er med til at fastholde det, som man kan kalde kartografiske myter. Et eksempel på en sådan myte er Johannes Mejers historiske kort over Nordfrisland år 1240, som Mejer producerede i midten af 1600-tallet på baggrund af krøniker, mundtlige overleveringer og enkelte skriftlige kilder, se figur 2. Allerede i 1888 fastslog historikeren P. Lauridsen, at der ikke var kildemæssigt belæg for Mejers historiske kort, og at kortet mere var et produkt af Mejers egen fantasi end af historiske kilder (Lauridsen, 1887, pp. 351–395). Alligevel er kortet blevet anvendt utallige gange siden som bevis for de geografiske konsekvenser af de store historiske stormfloder. Kortet har dermed i vid udstrækning været med til at reproducere myten om det tabte land i Syd- og Sønderjylland (Rheinheimer 2004, pp. 159–160).

Det er netop, hvordan kartografien bevidst og ubevidst bliver brugt til at konstruere og videreformidle nationale myter, som vil blive behandlet i det følgende. Artiklen tager udgangspunkt i en analyse af, hvordan et nutidigt historisk kort over Kongeriget Danmark i året 1850 er med til at konstruere og reproducere en national myte om det danske kongeriges historiske udstrækning til også at



Figur 2. Landcarte von dem Alten Nortfrieslande; Anno 1240 tegnet af Johannes Mejer i 1652. (Det Kongelige Bibliotek, Kortsamlingen).

omfatte hertugdømmet Slesvig. Samtidig analyseres, hvordan brugen af kartografiske og grafiske virkemidler er med til at forstærke og udbrede denne myte. Derved vil vi søge at diskutere korts performative egenskaber - både i forhold til at formidle en bestemt version af virkeligheden og i forhold til, hvordan netop kartografiske og grafiske virkemidler er en medvirkende årsag til den forholdsvise ukritiske reproduktion af sådanne myter. Artiklen indledes med et eksempel på, hvordan kort fra sidste del af det 19. århundrede anvendtes til at understøtte budskabet om, at Slesvig tilhørte Danmark. Derefter analyseres det, hvordan denne kartografiske myte lever videre og reproduceres den dag i dag.

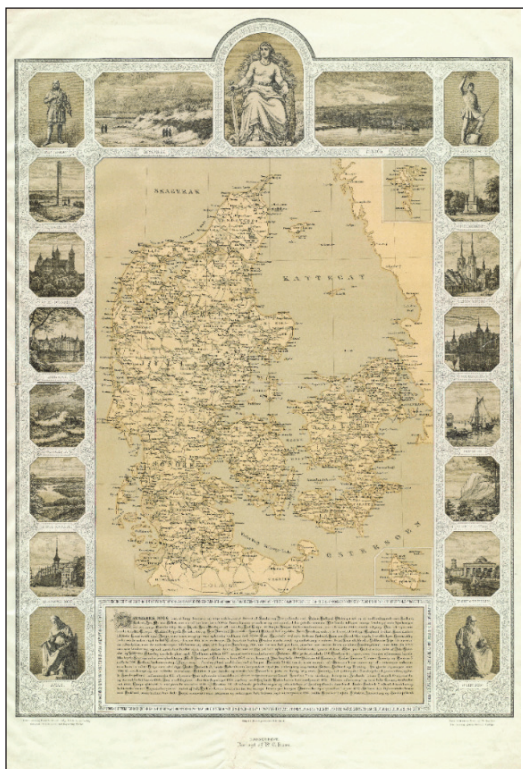
ANALYSE

Den danske nationalstats territorium

Den danske nationalstat blev skabt som et resultat

af opbrudsprocessen i den multinationale danske konglomeratstat i løbet af 1800-tallet – først med adskillelsen fra Norge i 1814, og senere det fatale nederlag i 1864. Som en følge af det danske nederlag i 1864 kom hertugdømmerne Slesvig og Holsten under tysk styre, blev i 1867 indlemmet i Preussen og udgjorde fra 1871 den nordlige del af det tyske kejserrige. Adskillelsen mellem Danmark og navnlig hertugdømmet Slesvig betød, at en lang række dansksindede slesvigere kom under tysk styre (1864-1920), ligesom det slesvigske eller sønderjyske spørgsmål var centrum for en national vækkelse i Danmark (Bregnsbo et al, 2004). Kartografien blev også benyttet i forbindelse med denne nationale strømning til at fremsætte argumenter omkring Slesvigs nationale tilhørsforhold (Adriansen 2003, p. 18, 372). Et godt eksempel på denne form for nationalistisk kartografi i praksis ses i figur 3., som også illustrerer, hvordan historiske og nationale markører blev mobiliseret for at understrege den naturlige og historiske ret til området.

Kortet fra 1889 er uden titel, men alligevel effektivt i sin kommunikation, hvor kortet formidler et på daværende tidspunkt kontroversielt udsagn om Danmarks geografi. Det danske rige er fremhævet fra de omgivende lande og vist med mange stednavne, så modtageren i den formodede målgruppe af dansksindede kan identificere sit lokalområde, som tilhørende netop det danske territorium. Grænsen fra 1864 findes ikke på kortet. Slesvig er kartografisk vist som en del af Danmark, og benævnes ved dets danske navn *Sønderjylland*. Kortets ramme er med til at understrege budskabet omkring Danmarks historie og dets retmæssige territoriale udstrækning. Landets historiske og samtidige militære og åndelige beskyttere ses i hvert hjørne: Niels Ebbesen og Den tapre Landsoldat over for Saxo og Grundtvig. I kortrammen er endvidere indsat prospekter af bygningsværker, mindesmærker og landskaber, som på en og samme tid formidler territoriets omfang, og afgrænser dette både geografisk og åndeligt. Kortets budskab understøt-



Figur 3. Uden titel. 1889. Kortet er et eksempel på, hvordan kartografi kombineret med tekst og billeder bruges til at kommunikere nationalstatens rette territoriale udstrækning. (Det Kongelige Bibliotek, Kortsamlingen).

tes yderligere af teksten nederst i kortrammen, skrevet af den nationaltsindede historiker Frederik Barfod:

"(...) I Kristian 8.'s tid voksede frihedstrangen og erkendelsen af Sønderjyllands danskhed. Under Frederik 7. udbrød det "schleswig-holsteinske" oprør (Augustenborgerne), støtte af hele Tyskland, men kvalt efter tre års kampe. Imens gav kongen "Danmarks riges grundlov" (5. juni 1849). Så kom den diplomatiske kamp med Tyskland, under hvilken han døde. Derpå oversvømmede preussere og østerrigere hele halvøen, og i wienerfreden 1864 måtte Kristian 9. afstå Holstein, Lauenburg og Sønderjylland!"

Teksten er stærkt nationalistisk. Dette understreges også i afslutningen, hvor Slesvig konsekvent benævnes Sønderjylland. Derved understreges skellet mellem dansk og tysk. Både tekst og kort formidler et *naturligt* dansk krav på Slesvig. Her er

altså tale om et klart politisk budskab omkring Danmarks rette territoriale udstrækning. Kortet fra 1889 trækker også tråde tilbage til tidligere tiders kartografinormer. Et eksempel er John Speeds kort fra 1626 *"The Kingdome of Denmark"* (figur 4.), hvor en række grafiske virkemidler (prospekter, personer og farver) udnyttes til at få kortet til at fremstå interessant og indbydende, og samtidig er med til at sætte ramme for, hvordan grænsedragningerne på kortet skal forstås. Netop farvelægningen og brugen af billeder og prospekter har været med til at øge kortets udbredelse, selvom kartografien er fejltagtig og mangelfuld (Bramsen, 1997, p. 92–93). Selv i dag kan kopier af kortet eksempelvis købes via Nordisk Korthandel.

Kongeriget 1850 – med kolonier

Et kort som både er populært, og som trækker på den nationalistiske kartografiske tradition er kortet *"Kongeriget Danmark 1850 – med kolonier"*, som ses i figur 5. Kortets formsprog og kartografi ligner det forrige danmarkskort fra 1889 (figur 2), og kan umiddelbart læses ind i samme nationalistiske tradition. Her er det imidlertid ikke kun Slesvig, men også Holsten og Lauenborg, som kartografisk er inkluderet i Kongeriget Danmark 1850 på trods af, at Kongeriget Danmark statsretsligt set ikke på daværende tidspunkt omfattede hertugdømmerne. Grænsen mod syd fremstår truende. Grafisk er grænsen mod de tyske stater markeret med en mørk farve, som næsten kommer krybende ind over Holsten. Kortets ramme viser billeder af repræsentanter for det danske folk, inklusiv en enkelt islænding, og den folkekære Frederik VII og Grevinde Danner afrunder kortets top og bund. Endvidere findes der kartografiske repræsentationer af kolonierne og prospekter af de fire største byer: Flensborg, København, Aarhus og Odense. Man kan nemt foranlediges til at tro, at kortet er et farvestrålende eksempel på brugen af kartografi i den politiske debat om Sønderjylland og dets skæbne i anden halvdel af 1800-tallet. Men det er ikke tilfældet. Kortet er faktisk produceret i 1992,



Figur 4. John Speeds kort The Kingdome of Denmake fra 1626 udgivet i atlaset "A Prospect of the most famous Parts of the World". Grafiske elementer og farvelægning er hovedårsagen til kortets store udbredelse og dets popularitet dengang og i dag. (Det Kongelige Bibliotek, Kortsamlingen).

og af kortet fremgår det, at der er tale om en: "rentegning af kort fra 1850 af Henning Dalhoff 1992, Det Kongelige Bibliotek, Kortsamlingen." Her må man imidlertid indvende, at der er tale om mere end blot en rentegning. Der er tale om en omfattende bearbejdning af det originale kort fra sidste halvdel af 1800-tallet, se figur 6. Det originale kort findes i Det Kongelige Biblioteks Kortsamling, men er uden farve og kortramme. Kortet er efterfølgende farvelagt, og tilføjet en kraftigt redigeret kortramme med prospekter, billeder og tekst, som giver kortet en helt ny mening. Slesvig, Holsten og Lauenborg er godt nok nævnt, men forsvinder i den grønne farve, som kartografisk formidler Kongeriget Danmarks udbredelse i 1850, selvom

det er historisk forkert. Der er også sket en kraftig selektion i udvælgelsen af repræsentanter for folket, som alle er malet af Frederik Christian Lund og udgivet i flere omgange ("Danske Nationaldragter," 1890.). Oprindeligt er der tale om i alt 31 billeder fra forskellige egne af landet, herunder seks fra Slesvig (Förh, Rømø, Dannevirke, Amrom, Østfeldt i Slesvig)¹, men her er kun en enkelt af de 6 udvalgt – nemlig pigen fra Dannevirke.

Kortet er udgivet som et tillæg til Fogtdals Illustreret Tidende (1992 – 2007), hvis formål var:

"Fogtdals illustreret Tidende er et månedsmagasin, der

¹ Stednavnene i værket om danske nationaldragter veksler ejendommeligt nok mellem dansk og tysk, selvom om billederne er publiceret i 1890'erne i Danmark.



Figur 5. Kongeriget Danmark 1850 – med kolonier. Udgivet i 1992 af forlaget Palle Fogtdal. Kortet er en kraftigt bearbejdet udgave af kortet fig. 6. Billeder, prospekter og kort over kolonierne er tilføjet af forlaget i 1992. (Det Kongelige Bibliotek, Kortsamlingen, her gengivet med tilladelse fra Forlaget Palle Fogtdal 2016).

beskriver danskernes liv i billeder fra Folkestyrets start 5. juni 1849 til Danmarks indtræden i EFs indre marked 1. januar 1993. Magasinet går frem tiår for tiår. Hvert tiår dækkes indtil videre af 4. numre. Illustrationerne er forsynet med kilderoplysninger, hvor disse har været tilgængelige, og er fra samtiden med mindre andet er anført” (“Fogtdals Illustreret Tidende – Billeder Af Danskernes Liv 1849 – 1993.”, 1992, p. 2)

Tidsskriftet har således et klart nationalt sigte mod den danske nations historie. Samtidig gives der udtryk for, at tidsskriftet bygger på originalt og autentisk materiale, som derved er med til at underbygge forestillingen om et objektivt kort over et legitimt politisk krav fra datiden. Derved reproduceres og måske ligefrem forstærkes en nationalistisk kartografisk tradition fra slutningen af 1800-tallet, som er medvirkende til at fastholde og reproducere myten om Slesvigs historiske

tilhørsforhold til Danmark. Spørgsmålet er selvfølgelig, hvad motivet var bag produktionen af kortet. Var det et bevidst forsøg på at reproducere den kartografiske myte fra 1800-tallets nationalistiske kartografi, eller var motivet blot at producere et farverigt kort, som virkede originalt? Meget tyder på, at det udelukkende var behovet for farverige illustrationer, som motiverede produktionen af kortet. I forbindelse med lanceringen af tidsskriftet blev kortet udsendt som et tillæg til det første nummer, hvilket også blev understreget i reklamerne for lanceringen af tidsskriftet. Denne strategi må have virket, for det første nummer udkom i 66.000 eksemplarer, og tidsskriftet fortsatte med høje oplagstal i årene derefter (Fogtdal, 2010, p. 258).

1850-kortets performative egenskaber

I det følgende vil vi illustrere kartografiens performative egenskaber ved at vise, hvordan kortet over ”Kongeriget Danmark 1850 – med kolonier” i dag optræder som et mere eller mindre autoritativt kort i undervisningsmateriale og faghistoriske værker - sikkert udvalgt fordi kortet med dets flotte farver og dekorative ramme er velegnet som illustration. Imidlertid formidler kortet også et andet budskab, som trækker kraftigt på de nationale toner fra 1800-tallet. Første eksempel på brugen af kortet er sitet www.historiefaget.dk, som er en større leverandør af undervisningsmateriale til folkeskolen (Clio online, 2016). Her placeres kortet i forbindelse med en artikel, som omhandler helstaten, det vil sige den samlede betegnelse for kongeriget Danmark og hertugdømmerne, Slesvig, Holsten og Lauenborg (figur 7.). Rent kartografisk markeres omfanget af Helstaten også på kortet, men kortets titel ”Kongeriget Danmark 1850 – med kolonier,” som ikke er historisk korrekt, har sammen med den grønne farve den umiddelbare virkning, at man intuitivt får den opfattelse, at kortet viser udbredelsen af det danske kongerige i år 1850, Dermed overskygges den ikke uvæsentlige statsretlige detalje, at den danske kongekun var hertug af Slesvig og Holsten. Den komplice-



Figur 6. Det originale kort over Kongeriget Danmark 1850, som dannede grundlag for den senere reproduktion fra 1992. Kartografien i det originale kort er mindre farverig og helt uden den nationalistiske iscenesættelse i kortrammen. (Det Kongelige Bibliotek, Kortsamlingen).

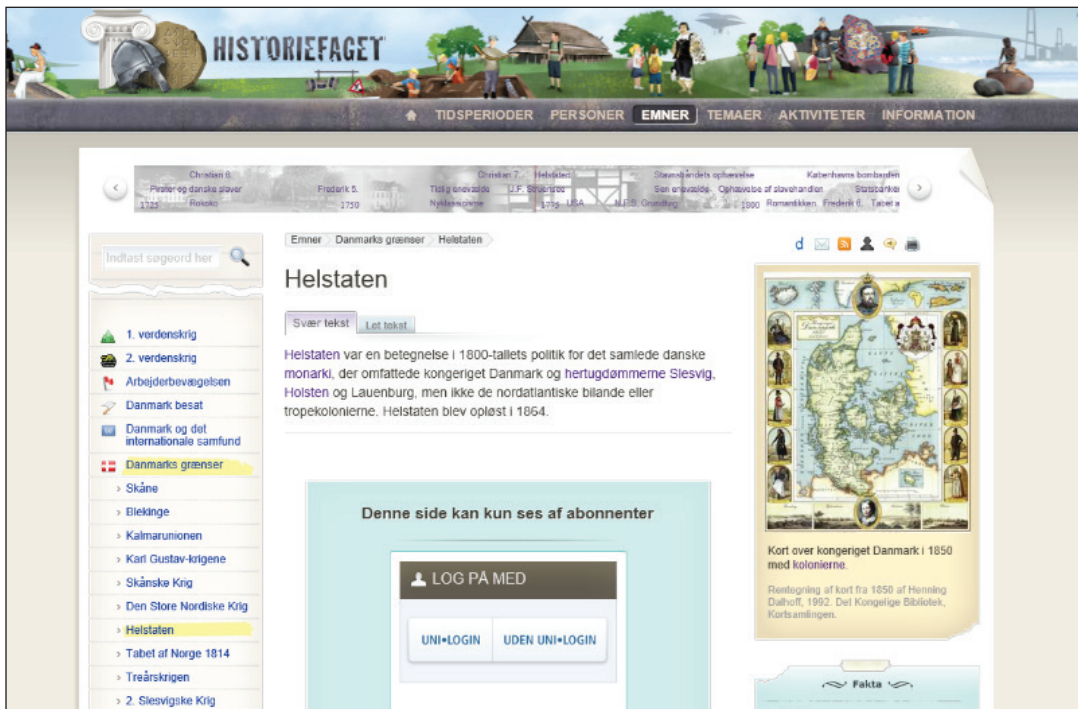
rede statsretlige problemstilling bliver nedtonet, og kortet er dermed med til at reproducere et simplificeret og fejlagtigt budskab om Danmarks territoriale afgrænsning i 1850, som genfindes i den nationalistiske kartografi fra slutningen af 1800-tallet.

Det er imidlertid ikke kun i undervisningssammenhæng, at kortet er blevet anvendt. Kortet har også fundet vej til faghistorikeren Hans Vammens bog *"Den tomme stat"* fra 2011. Illustrationsteksten beskriver godt nok kortet som *"imperialistisk"*, men samtidig giver figurteksten anledning til at tro, at der er tale om et kort fra samtiden: *"Helstaten 1850, som Frederik 7. gerne så den: Den folkekære konge og hans ægtehustru omgivet af trofaste bønder i folkedragter fra Kongeriget, Slesvig og Island, men ingen fra Holsten. Kortets titel er imperialistisk: Slesvig og Holsten hørte ikke til Kongeriget."* (Vammen, 2011, p. 18). Her bliver et nutidigt kort produceret til et populærvidenskabeligt tidsskrift, og som trækker kraftigt på en

nationalistisk kartografi fra 1800-tallet, brugt som illustration i et faghistorisk værk, hvor man delvist foranlediges til at tro, at man har med originalt materiale at gøre.

DISKUSSION: KARTOGRAFIENS PERFORMATIVE KARAKTER

Kartografi er et effektivt medie til at formidle geografiske informationer og visioner - i dette tilfælde omkring det danske territorium og den danske nations historiske udstrækning. Det illustrerer, at kort og kartografi altid er betinget af en bestemt udvælgelse og tolkning af den geografiske virkelighed, og derfor altid skal ses i det lys. Det illustrerer også, at kort netop ikke er objektive beskrivelser af geografiske forhold, men tjener bestemte interesser eller formål. Imidlertid betyder den udbredte opfattelse af kortet som objektive, at kort ofte ikke tolkes og bruges med samme kritiske blik som eksempelvis skriftlige kilder. Samtidig er det en overvejelse værd, om ikke netop den udbredte forståelse af kort som en objektiv repræsentation af geografiske forhold medfører, at nogle kartografiske budskaber forholdsvist ukritisk bliver reproduceret. Den særlige performative karakter gør kort og kartografi til effektive redskaber for politiske visioner eller direkte propaganda, da kortet er med til at give disse politiske visioner en geografisk realitet. Brugen af farver og illustrationer på kort er også med til at forstærke den kartografiske kommunikation af et rumligt budskab samtidig med, at illustrative og iøjnefaldende kort får en større udbredelse. Når det netop er kortet *"Kongeriget Danmark 1850 - med kolonier"*, som er blevet anvendt som illustration på *"historiefaget.dk"* og i *"Den tomme stat"* er det sandsynligvis kortets farverige layout, som har været udslagsgivende for udvælgelsen på bekostning af originale eller formelt korrekte, men mindre farverige kort. Det rummer en interessant problemstilling i forhold til diskussionen om performativitet og kartografi, idet de ovenstående eksempler tydeligt illustrerer kartografiens dobbeltrolle - dels ved at formidle et bestemt



Figur 7. Eksempel på hvordan kortet over Kongeriget Danmark 1850 – med kolonier bliver anvendt i forskellige sammenhænge. Her er det i forbindelse med en artikel om Helstaten på siden historiefaget.dk (www.historiefaget.dk).

budskab omkring geografien, som er med til at definere forståelsen af grænsedragninger, men også i forhold til, hvordan udbredelsen af et kort hænger sammen med dets grafiske indpakning. Det vil sige, hvordan kort også har en kunstnerisk og en grafisk performativ side. Spørgsmålet er, om det er layoutet eller selve det kartografiske budskab, som er baggrunden for udbredelsen af kortet? Meget tyder på, at det er kortets grafiske udtryk, som har medført, at det er blevet reproduceret forskellige steder. Flotte og illustrative kort får simpelthen en større udbredelse.

KONKLUSION

Kartografien som medie er speciel, idet kort har en række performative egenskaber - blandt andet i forhold til at konstituere og formidle geografiske forhold på en måde, hvor de fremstår som naturlige og objektive kendsgerninger. Dette er kortet *"Kongeriget Danmark 1850 – med kolonier"* et

godt eksempel på, men kortets anvendelse i andre sammenhænge viser også et andet aspekt af kartografiens performative egenskaber, nemlig den rolle som kartografiens visuelle og kunstneriske aspekter spiller i kortets succes og udbredelse. Vi har i artiklen skitseret, hvordan det spektakulære og farverige kort vinder over det korrekte, men mere kedelige kort i udbredelse. Det gælder både i eksemplet med *"Kongeriget Danmark 1850 – med kolonier"* og i John Speeds *The Kingdome of Denemarke* fra 1626. Der er derfor behov for grundige kildekritiske overvejelser, når kort skal anvendes som illustrationer. Artiklens eksempler viser imidlertid også, at godt designet og grafisk flot kartografi er en yderst effektiv kommunikationsform.

TAK

En stor tak til de to anonyme fagfællebedømmere for deres grundige og gode kommentarer.

Referencer

- Adriansen, I. (2003). Nationale symboler i det Danske Rige, 1830-2000. Etnologiske studier. København: Museum Tusulanums Forlag, Københavns universitet.
- Bramsen, B. (1997). Gamle Danmarkskort: en historisk oversigt med bibliografiske noter for perioden 1570-1770. Kbh.: Politikens Antikvariat.
- Bregnsbo, M, and Jensen, K. V. (2004). Det danske imperium: storhed og fald. 1. udg., 1.opl. København: Aschehoug.
- Clio online. (2016). Helstaten. www.historiefaget.dk. January 1. <http://www.historiefaget.dk/emner/danmarks-graenser/helstaten/>.
- Crampton, J. W. (2009). Cartography: Performative, Participatory, Political. *Progress in Human Geography* 33 (6): 840-48. doi:10.1177/0309132508105000.
- "Danske Nationaldragter." (1890).
- Edney, M. H. (1993). Cartography without Progress: Reinterpreting the Nature and Historical Development of Mapmaking. *Cartographica: The International Journal for Geographic Information and Geovisualization* 30 (2): 54-68. doi:10.3138/D13V-8318-8632-18K6.
- Edney, M. H. (1996). Theory and the History of Cartography. *Imago Mundi* 48 (January): 185-91. doi:10.2307/1151272.
- Fogtdal, P. (2010). Med hjerte og jernvilje: en farverig forlæggers erindringer. 1. udg. København: Palle Fogtdal. *Fogtdals Illustreret Tidende – Billeder Af Danskernes Liv 1849 – 1993.* (1992) (2).
- Harley, J B. (1989). Deconstructing the Map. *Cartographica: The International Journal for Geographic Information and Geovisualization* 26 (2): 1-20. doi:10.3138/E635-7827-1757-9T53.
- Kaspersen, L. B., and Strandsbjerg, J. (2009). The Spatial Practice of State Formation: Territorial Space in Denmark and Israel. *Journal of Power* 2 (2): 235-54. doi:10.1080/17540290903064283.
- Kitchin, R., and M. Dodge. (2007). Rethinking Maps. *Progress in Human Geography* 31 (3): 331-44. doi:10.1177/0309132507077082.
- Lauridsen, P. (1887). Kartografen Johannes Mejer. *Historisk Tidsskrift* 6.
- Pickles, J. (1992). Texts, Hermeneutics and Propaganda Maps. *The Map Reader: Theories of Mapping Practice and Cartographic Representation*, 400-406.
- Rheinheimer, M. (2004). Stormfloden som myte: Kampen mod havet og menneskets søgen efter identitet. *Sjæk'len. Årbog for Fiskeri- Og Søfartsmuseet*, 150-73.
- Strandsbjerg, J. (2008). The Cartographic Production of Territorial Space: Mapping and State Formation in Early Modern Denmark. *Geopolitics* 13 (2): 335-58. doi:10.1080/14650040801991639.
- Vammen, H. (2011). Den tomme stat: Angst og ansvar i dansk politik 1848-1864. København: Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet.